

Vladimír Neff

**Filosofický
slovník** PRO SAMOUKY
NEBOLI ANTIGORGIAS

„Není nic. Je-li přece něco, člověk to nemůže poznat.
Lze-li to přece poznat,
nelze to bližnímu sdělit a vysvětlit.“

GORGAS LEONTINSKÝ

Vlastně prvním filosofickým problémem je odpověď na otázku, co je filosofie. Na rozdíl od jiných vědních oborů nemá filosofie přesně vymezený předmět zkoumání, pohybuje se v kruzích, klade si v podstatě stále stejné otázky. Není to jen akademická disciplína, ale i způsob života. A představuje mnohem víc než pouhé běžné mínění o skutečnosti. Filosofie je soustavné, racionální a kritické zkoumání skutečnosti, světa a člověka, případně toho, co jej přesahuje (metafyzika). Je pro ni charakteristické úsilí o vidění světa jako celku. Zatímco empirické i společenské vědy se zabývají výzkumem jednotlivých konkrétních oblastí, filosofie se věnuje celku (bytí) a zkoumá i samu možnost a meze poznání. Je abstraktní, zabývá se věcmi obecně. Zahrnuje dokonce nejen to, co je, ale i to, co má být (etiku). Věnuje se i náboženství, ale z racionálního hlediska, protože rozlišuje mezi rozumem a vírou.

Žádné myšlení se nemůže otázkám filosofů vyhnout, byť jsou často přítomné nepřímou nebo ve zjednodušené či zdeformované podobě. Je to zejména patrné v politické filosofii. Někdo se přiklání k autoritativnímu politickému a společenskému uspořádání, jiný dává přednost liberálním myšlenkám. Někdo se hlásí k elitářským teoriím, zatímco postojům jiného vyhovují rovnostářské názory. Jedni se cítí dobře obklopeni přírodou, druhí nedají dopustit na civilizační vymoženosti. Někdo radostně přijímá různorodost životních příležitostí, jiný si zoufá nad nesmyslností života. Původ těchto – a mnoha dalších – postojů, jež se dvě tisíciletí vinou dějinami lidstva, najdeme v uvažování starých řeckých filosofů, kteří je promysleli do hloubek pro nezasvěceného stěží uvěřitelných. Myšlenky dávných filosofů k nám přesto stále promlouvají – právě oni položili základní filosofické otázky a zavedli metody, které ve filosofii platí dodnes.

Ti největší z nich – Platón a Aristoteles – chápali filosofické zkoumání jako cestu k životní moudrosti. Hlubší a širší pochopení zákonitostí světa může ale nejen ukojit naši intelektuální zvědavost. Dokáže nám také poskytnout ukotvení v rozkymácených životních etapách a pomoci nám překonat úzkosti, kterým jsme leckdy vystaveni. Ve filosofii najdeme

inspiraci a oporu při volbě, jak vlastně naložit se svým životem a s časem, který je nám vymezen – a v tomto smyslu nám nejen dává svobodu, ale také ukládá zodpovědnost.

Předkládaný slovník poslouží pro orientaci v hlavních problémech filosofie a přitom respektuje skutečnost, že porozumět filosofii znamená už také filosofovat. Slovník ji vykládá bez složitých pojmů, bez rozsáhlých citací z filosofických děl a bez odkazů na teorie známé jen zasvěcencům.

Vypráví se, že jakýsi filosof přednášel o své nové knize. Později se setkal s jedním ze svých posluchačů a ten mu oznámil: „Když jsem vás slyšel mluvit o vaší knize, všechno mi bylo jasné. Když jsem se ale pokusil knihu číst, ničemu jsem nerozuměl.“

Je to tak – mnohá výtečná díla z dějin filosofie jsou málo srozumitelná i pro vysokoškoláka, a tím čtenáře i při nejlepší vůli odrazují. Filosofický kompas ale často hledají velmi mladí lidé. Kam se tedy mají obrátit? Tento slovník je určen laickému, nezasevěnému publiku, nadšeným, hledajícím amatérům, zároveň je však dostatečně ambiciózní, protože se neuchyluje ke zjednodušování vykládaných myšlenek, naopak – snaží se vystihnout jejich podstatu. Srozumitelnost výkladu zde není v rozporu s hloubkou filosofického myšlení.

Na otázku, co je nejtěžší ze všech věcí, odpověděl Thales z Milétu: „Znát sebe sama.“ A na otázku, co je nejsnadnější, řekl: „Poradit druhému.“ Nechme si tedy poradit od autora, jenž nabyl filosofické vědění jako samouk z vlastního zájmu a vůle, z touhy porozumět světu kolem. Tento fakt vedl ke tomu, že hesla jsou pojednána velmi důkladně, osvětlují daný pojem či osobnost z mnoha úhlů a uvádějí souvislosti s jinými filosofickými oblastmi, tématy a osobnostmi. Navíc jeho praxe romanopisce a vypravěčský um mu umožňují srozumitelně vysvětlit i nejkomplicovanější témata.

Filosofický slovník pro samouky je inspirující četbou pro zájemce o filosofický obor a zároveň i velmi působivým literárním dílem. Usadme se tedy někde v klidu a naslouchejme, jak se filosofického výkladu ujal rozený vypravěč – pochopíme hodně.

redakce

Předmluva k prvnímu vydání

V závěru svého eseje o Descartovi přiznal Paul Valéry, že se ve filosofii cítí jako barbar v Aténách. Často, příliš často jsem vzpomněl těch slov, když jsem bloudíval labyrintem filosofických systémů tak rozlehlých a složitých, že mi připadaly nepoznatelnější a tajemnější než sama skutečnost, již vysvětlovaly a domýšlely; když jsem se marně snažil vniknout do paláců, jejichž vrata se otvírala jen zasvěcencům na smluvené zaklepaní; když jsem trnul nad umností chrámů, jež se zdály existovat jen proto, aby stály na špici své věže, takže stačilo nepatrné štouchnutí prstem a celá konstrukce se zřítíla a roztříštila v prach, ale hned se zase zvedla sama od sebe jako v obráceném filmu, slepila se a znovu stanula, tak jak stála, neporušená, neporušitelná a výsměšná; když jsem necvičeným sluchem naslouchal slovům dobře známým a mnohdy pravšedním, ale tak divně spojovaným, že buď nedávala žádný smysl, nebo odporovala rozumu; když jsem se snažil pochopit chování některých – abych se držel uvedeného příoměru Valéryho – rozených Atéňanů, kteří procházejíce se ulicemi a hovoříce o výtečnostech města s opovržením se odvraceli od budov na pohled půvabných a veselých, aby se tím hlasitěji a okázaleji obdivovali chýškám ohyzdným, nemotorně splácáným z bláta a z uschlého trusu; když jsem v spleti slepých uliček a průchodů ztrácel hlavu, takže jsem nakonec už ani nevěděl, kráčím-li k severu nebo k jihu, blížím-li se k Akropoli nebo vzdaluji-li se od ní nebo obcházím-li ji v kruhu. Pravda, našlo se mnoho Atéňanů ochotných, kteří bloudícímu barbarovi ukázali cestu – nebýt jich, byl bych z města filosofů už dávno uprchl –, ale co naplat, z výše svého zasvěcení a vysvěcení si nedovedli představit hloubku a hrubost barbarovy ignorance, a proto jejich slova pokynů a vysvětlení – shovívavá, úslužná, ale příliš, příliš aténská – často spíš zvětšila zmatek nezvaného návštěvníka, než jej rozptýlila. I přával jsem si získat za průvodce podobného barbara, jako jsem byl já, leč trochu už v městě obeznaného, zabydleného a zkušeného; barbara, který aniž zapomněl řeč svého rodného venkova, přece se už natolik seznámil s městem urozených, aby dovedl nováčkovi prostě a po jeho ukázat, kudy se tedy vlastně jde k té Svaté bráně a kudy k té bráně Pejrajské, kudy vede

cesta k Museionu a kudy k Lykeionu, a který by se nestyděl říci: hele, největší z těch baráků tamhle na vršku, to je ten slavný Parthenón. – Nenašel jsem takových. Snad jsem neměl štěstí; snad, stydíce se za svůj původ, barbari se halili v tógy a tvářili se aténštěji než sami Aténané – nevím. Ale umínil jsem si, že až překonám první nesnáze, až se zbavím závratí a naučím se rozeznávat – aspoň z hlediska barbarova – pevně od vratkého, krásné od šeredného, zbytečné od žádoucího a nové od zvětralého, nabídnu své zkušenosti barbarům nováčkům a promluvím k nim onou jistě nedostí přesnou, nedostí školenou, ale domáckou řečí, po níž jsem toužil, když jsem, plachý a zmatený jak oni dnes, bázně vstupoval do neznámých bran.

Tak vznikla tato kniha, průvodce Aténami, jež barbar napsal pro potřebu barbarů, anebo – bez příměru – filosofický slovník, jež laik napsal laikům.

Nemohu omlouvat nedostatky své práce, protože nemám omluv. Chtěl bych jen vzpomenout radostí, dobrodružství a úzkostí, jež mi přineslo přípravné studium k této knize, podnikané v trapných letech druhé světové války, kdy jsem zachraňoval svou upadající víru v člověka zkoumáním idejí, jež světu přinesli největší z těch, již myslili a myslí a již věděli a vědí, a kdy jsem se setkával s duchovními zdroji bolesti a hrůz, jež právě prožívali potomci Platónovi, ale také ideálů, jež jim ty bolesti a hrůzy dovolovaly snášet a přemáhat, aniž přitom prokleli sebe i boha.

Vyslovuji při této příležitosti svůj upřímný dík filosofům paní dr. Ludmile Koutníkové, panu Bohuslavu Koutníkovi a panu prof. dr. Ludvíku Svobodovi za kritickou revizi mého textu a za cenné rady, jež mi přitom poskytli.

V Slapech u Prahy dne 17. června 1947

Předmluva k druhému vydání

Nevidím, proč bych dnes, po dvaadvaceti bezmála letech, měl na těchto formulacích něco měnit. Navštívit, veden průvodcem, neznámé město zajisté neznamená poznat to město zevrubně a od základu; ale kdo zná jaké město zevrubně a od základu? Znáš, Pražáku, svou rodnou Prahu zevrubně a od základu? Vzal jsi na vědomí všechny proměny, jimiž v průběhu tvého života prošla, nestane se ti nikdy, že se octneš v končině tebou nikdy dosud nespátřené, v níž si připadáš jako cizinec, nebo že zabloudíš do křivolaké uličky zřejmě prastaré, ale o níž ani netušíš, jak se jmenuje a odkud se tu vzala, víš-li o všech krásách i škaredostech svého rodného města, dovedl bys aspoň říci, co všechno zdobí nebo hyzdí domy, jež míváš na své denní cestě, a jakou mají minulost? Co to vůbec znamená, něco zúplna a dopodrobna znát?

Nuže, četba průvodce po filosofii, jimž tato kniha chce být, co víc, průvodce napsaného pro potřebu laiků, zajisté nevede ke gruntovnímu a vyčerpávajícímu poznání filosofie. S tímto vědomím jsem svou knihu psal, ba co víc, domníval jsem se, že tato skutečnost musí být samozřejmá každému, kdo můj slovník vezme do rukou. Proto mě překvapilo, když před lety jeden slovutný český filosof jej ztrhal v ten smysl, že snadnost a srozumitelnost mého výkladu jest s to vzbudit v laickém čtenáři klamný dojem, že dané problematice porozuměl, zatímco problematika ta je ve skutečnosti neskonale složitější a hlubší. Tento odsudek mě, jak řečeno, překvapil zejména proto, že mi připadá, budiž mi prominuto, poněkud nefilosofický.

Neboť co to znamená porozumět problematice kterékoli veliké filosofické otázky? Proniknout do vší její hlubiny? Ale jak hluboká je ta hlubina, když dno, jehož se snad dotkneš, je jen předstupeň ke dnům dalším a dalším? Nejsou-li myšlenky všech filosofů, i těch největších, jen dohady – dohady ctihodné a moudré nebo duchaplné, ale o to nic méně dohady – a jejich odpovědi na otázky opět jen otázky svatě naivního tázajícího se dítěte? A není-li vůbec největší slávou i kletbou člověkovou, že jediný ze všech živých tvorů dovede klást otázky a že dovede žasnout nad hroznou krásou a nezbadatelností všeho, co jest?

I dovolte nám, barbarům, abychom problematiku jsoucího a dějícího se aspoň brali na vědomí a abychom aspoň zhruba a sumovně vyslechli něco z toho, jak se o ní v průběhu věků největší z myslících vyslovili; dovolte nám, když už se procházíme po aténských ulicích, abychom vrhli pohled na tu či onu prastarou památku, aniž bychom se ucházeli o to, že dopodrobna poznáme její architekturu, její historii a život, ukrytý v jejích zdech.

Vycházeje z těchto předpokladů doufám, že není zbytečné ani marné, vychází-li dnes můj slovník podruhé, a to rozšířený a doplněný. Pan profesor dr. Ludvík Svoboda i tentokrát byl tak laskav a nová a doplněná hesla přehlédl.

V Praze dne 6. února 1969

[A]

ABÉLARD, PETR (1079–1142), je dojistá známější jako milenec než jako filosof; jeho – doslova – ohromující román s Héloisou je nejslavnější a nejoplakávanější milostný příběh všech věků; v jeho *Historii neštěstí* (*Historia calamitatum*) najdeš nejjasnější a nejnázornější poučení o povaze středověku, tohoto podivuhodného kotle protikladů smyslovosti a mystiky, surové přímočarosti a pojmové subtility, rozumu a víry, těla a duše, poživačnosti a asketismu. Abélard byl pravé dítě své doby, doby disputační mánie, slovíčkářské samoučelnosti a mudráctví, jímž se, aniž to kdo z disputantů tušil, hlásil a připravoval příchod nového věku. Konzervativní teologové se hádali s racionalisty hlásajícími, že víra se musí podrobovat přirozeným zásadám rozumu, a nominalisté potírali realisty (viz *Universalie*). Abélard žil v tomto ovzduší abstraktní učenosti a dialektické zuřivosti jako ryba ve vodě. Uhýbavý, chytrý a výmluvný, stal se brzo středem a krystalizačním bodem všeho polemického klání, předmětem obdivu svých četných žáků – měl prý na pět tisíc posluchačů – a také závisti a nenávisti; jeho úhlavním celoživotním nepřitelem byl konzervativní fanatik *Bernard z Clairvaux* (v. t.), jehož přičiněním byly některé novátorské články Abélarдова učení autoritou církevních sněmů odsouzeny.

Nuže, především v boji o universalie připadl na formulace, které se jeho vrstevníkům zdály velmi nové a překvapující. Universalie, např. „člověk“, je něco, co se dá přisoudit mnohým věcem; mohu prohlásit, že Sokrates je člověk, že Abélard je člověk a tak dál do nekonečna. Jenže res de re non praedicatur, věc se nedá přisoudit věci; „člověk“ jakožto takový nemůže být, oproti tvrzení realistů, reálná, skutečná věc, protože kdyby tomu tak bylo, soud „Sokrates je člověk“ by byl stejně nesmyslný jako věta „Sokrates je Cicero“. Co tedy je „člověk“? Jistě ne pouhý zvuk, protože kdyby tomu tak bylo, soud „Sokrates je člověk“ by byl stejně nesmyslný jako věta „Sokrates je zvuk“. I praví Abélard: Slovo (vox), pouhý zvuk, dosáhne obecné platnosti, stane-li se výpovědí (sermo). *Obecnost,*

univerzalita se naskýtá pouze v aktu souzení, pojmového přemýšlení. Řeknu-li „člověk“, je to zvuk. Řeknu-li „Sokrates je člověk“, vyjadřuji tím obecný vztah, aplikovatelný na všechny lidské bytosti; a tento vztah byl Bohem myšlen od věčnosti; platí tedy o něm označení „ante rem“, před věcí, zatímco slovo „člověk“ je „post rem“, po věci. Jenže takovéto vztahy, učí Abélard dál, nejsou pouhé formy myšlenky; musejí odpovídat vztahům skutečným, musejí být „in re“, ve věci. Řeknu-li „tento kámen je člověk“, nevyjádřím tak božský vztah, nýbrž nesmysl. Slova mají odpovídat rozumu, rozum věcem (vox – intellectus – res); podkladem logiky je příroda.

Logice přikládal Abélard veliký význam; v logice byla jeho největší síla, logika byla jeho vášeň, jeho zbraň i prokletí – mrštnost jeho logiky strhovala jeho přátele k nadšenému obdivu, ale také popuzovala jeho nepřátele; *odiosum me mundo reddidit logica* – odporným světu mě učinila logika, napsal ve svém závěrečném dopisu Héloise.

Být křesťanem, učil, znamená být logikem. Proto v zmíněných hádkách racionalistů se zpátečníky přiklonil se na stranu rozumu. Na rozumu záleží, nikoli na citátech z bible nebo na zázracích, které se ostatně už nedějí, a pokud se děly, byly to nejspíše podvody. Jedině v rozumu je uložena jednota, nutnost, jistota; nejdřív vědět, pak věřit! Bible se nesmí slabikovat, bibli se musí rozumět; člověk, který dovede užívat svého rozumu, ví, že pojmy např. pekla a nebe jsou v bibli míněny jen obrazně, nikoli doslovně; učení o trojjedinosti boží neznamená nic jiného, než že Bůh je moc, moudrost a láska. Též problém vykoupení lze řešit pouze rozumem; vykoupení totiž záleží pouze v tom, že Kristus nás vede svým příkladem a slovem k dobru a vzájemné lásce.

Aby podepřel samostatnost myšlení a čelil slepému přejímání hotoových názorů, zavedl ve svém spise *Sic et non (Ano a ne)* dialektickou metodu, jež záležela v tom, že u každého tématu, jež hodlal probírat, uváděl jednak záporná, jednak kladná mínění svých předchůdců a citáty z Písma. Osvětloval tak probírané otázky ze všech stran a smiřováním zdánlivě nepřekonatelných rozporů cvičil své žáky v disputačním kejklřství. Jeho metoda se stala vzorem pro všechny pozdější scholastiky, zejména pro Tomáše Akvinského.

Jeho spis *Poznej sám sebe (Scito te ipsum)* je památný tím, že se v něm poprvé po dlouhých staletích probírá etika jako samostatná filosofická disciplína. Abélard v něm rozvinuje zajímavou myšlenku, že hřích nezáleží v jednání ani myšlenkách, nebo v citech a žádostech, nýbrž v *rozhodnutí k činu (concensus animi intentio)*. Každý člověk ví velmi dobře sám, je-li toto rozhodnutí dobré či špatné: poví mu to jeho svědomí, totožné s přírodním zákonem a s vůlí boží.

Jak vidíte, Abélard nebyl filosof ledajaký. Ne neprávem bývá zván trubadúrem mezi scholastiky. Jeho svobodný, o sílu rozumu opřený přístup k velikým problémům jeho doby nutně byl člověku rázu Bernarda z Clairvaux stejně nesnesitelný, jako o čtyři staletí později postoj Erasma Rotterdamského byl nesnesitelný Lutherovi. Ve světě myšlení lidí, kteří věří svému vlastnímu úsudku, se odevždy střetávají s lidmi, kteří věří jen pravdám zjeveným nebo jinak shůry nadekretovaným. Abélard byl výrazný a významný představitel prvního typu těchto lidí. Jestliže je však přece jen známější jako milenec než jako myslitel, není mu tím ukřivděno, neboť jeho korespondence s Héloisou je nejúchvatnější básnické dílo předdantovské doby středověké.

ABSOLUTNO, viz *Metafyzika*.

ABSTRAKTNÍ A KONKRÉTNÍ. Myšlení není možné bez odmýšlení. Zní to podivně, ale je to pravda. Věta „na naší zahradě rostou stromy“ vyjadřuje myšlenku, která jistě nikoho nepobouří svou smělostí, nikoho nepřekvapí ani nezmate; nikdo neprohlásí, že jí nerozumí, protože přesahuje jeho duševní schopnosti; a přece zdánlivě prostinký tento soud by nebyl vznikl bez velmi složité *abstrakce*, odmýšlení (z lat. *abstrahere* = odtahovati, oddělovati). Neboť co vlastně jsou „stromy“? Jak jsme došli k tomuto pojmu? Známe borovice, platany, jabloně, smrky a tak dále a tak dále. Máme o nich víceméně jasné představy; dovedeme o nich říci víceméně přesně, jakou mají kůru, listí, plody atd. Ale jakou má kůru „strom“? Jaké má plody? Jaký má tvar koruny? Kde roste?

Nuže: nevšímáme si, jakou má kůru strom; stačí nám, že *má* kůru. Nedbáme, jakou má korunu; stačí, že *má* korunu. Vytvářeje pojem „strom“ člověk si odmyslil znaky, jimiž se platany, jabloně, smrky atd. vzájemně liší, a soustředil svou pozornost na znaky, jež mají společné; a to je právě *abstrakce*. Pojem „zahradá“ z našeho úvodního příkladu vznikl rovněž abstrakcí. Jsou zahrady ovocnářské, zelinářské, ozdobné, veliké, malé a tak dále. O všech těchto znacích, jimiž se vyznačují všechny skutečné zahrady, neříká pojem „zahradá“ nic. Vykonstruovali jsme jej tak, že jsme od oněch znaků účelovosti, velikosti zahrad atd. abstrahovali, to jest potlačili je, negovali, a ponechali pouze to, co mají společného, tj. ohrazený doplněk lidského obydlí, sloužící k pěstování rostlin.

Abstrakce tedy, shrnuji, je myšlenkový pochod, který záleží v tom, že si všímáme jen některého znaku určité představy nebo pojmu a soustředujeme na něj pozornost, zanedbávající nebo odmýšlející si znaky ostatní. Postupem abstrakce izolujeme (osamostatňujeme) to, co ve skutečnosti izolováno být nemůže: když tedy zubní lékař soustřeďuje pozornost na

pacientův chrup, aniž si přitom všiml ostatních jeho tělesných orgánů, nemůžeme mluvit o abstrakci; zato vytvářejíce pojem „červeň“ abstrahujeme, neboť ve skutečnosti červeň sama o sobě bez nějakého červeného předmětu, byť to byl jen obláček nebo clona vody, neexistuje.

Vraťme se teď k první větě tohoto hesla, že myšlení není možné bez odmýšlení. Nechceme tím tvrdit, že všechno myšlení je odmýšlení; ale kdybychom nedovedli odmyslet, kdybychom neuměli abstrahovat, zabloudili bychom v pralese svých představ.

Pojem *abstraktního* či *abstraktna* byl do logiky a tím do filosofie uveden starými scholastiky jakožto opak *konkrétního* či *konkrétna*. Pro ně *abstraktní pojem* byl takový pojem, který označoval nějakou vlastnost bez ohledu na jejího nositele; tento nositel sám byl označován *konkrétním pojmem*. Tak např. pojmy, označující člověkovy vlastnosti, jimiž jak známo jsou především dobrota, laskavost, smířlivost, moudrost, štědrost anebo všeobecně lidskost, byly pojmy abstraktní, sám pojem „člověk“ konkrétní. Toto lišení abstraktních a konkrétních pojmů a výrazů se dodnes udržuje v gramatice; v moderní mluvě filosofické přežívá už jen v smyslu srovnávacím, komparativním, když se např. řekne, že pojem věku je abstraktnější než pojem mládí, což naopak znamená, že pojem mládí je konkrétnější než pojem věku atd. Jinak veškeré pojmy, jelikož byly vytvořeny cestou abstrakce, jsou abstraktní; konkrétní mohou být pouze představy anebo, lépe, jejich originály, tedy jednotlivé samostatné věci.

Opak abstrakce, tedy přidávání znaků, je *determinace*. Přidám-li k pojmu „člověk“ znak mužského nebo ženského pohlaví, bude z toho muž nebo žena, přidám-li znak české národnosti, dostanu Čecha nebo Češku a tak dál, až po Josefa Nováka nebo Annu Novákovou. O tom najdete bližší údaje v hesle *Pojem*, IV. Viz též *Kategorie*.

ABSTRAKTNÍ MALÍŘSTVÍ, viz *Estetika*, III.

ABSURDNÍ, nesmyslný, viz *Apologetové* (Tertullian) a *Fenomenologie a existencialismus* (Sartre).

ACCIDENS (akcidens, případek), viz *Substance*, též *Aristoteles*, I. – *Fallacia accidentis*, viz *Sofisma*.

ADEKVÁTNÍ je přiměřený, příslušný, odpovídající. Poznání je adekvátní, když správně postihuje poznávaný předmět, pojem je adekvátní, když jeho znaky přesně souhlasí s vlastnostmi věci, již označuje. V psychologii *adekvátní podráždění* jsou ta podráždění, na něž je ten který smyslový orgán zařizen: ucho na podráždění zvuková, oko na světelná

atd. – U Spinozy *adekvátní ideje* jsou ideje intuitivně, bezprostředně uchopené v jejich absolutní jistotě (viz *Spinoza*, I). Opak adekvátního je *inadekvátní*.

AD HOMINEM; důkaz ad hominem, viz *Důkaz*.

AD OCULOS DEMONSTRARE znamená dokázat něco přesvědčivě, názorně.

ADLER, ALFRED, viz *Nevědomo*, IV.

AEONI, viz *Gnosticismus*.

AEQUILIBRUM DIFFERENTIAE, rovnováha mezi dvěma motivy, viz *Determinismus a indeterminismus*.

AFEKT je vášnivé hnutí duše, prudký citový zážitek, takový jako radost, nadšení, zlost nebo strach, starost, stud, žal, zkrroušenost a tak dále. Podle toho, podněcují-li nebo naopak srážejí-li člověkovu činnost, bývají děleny v dvě hlavní skupiny, *stenické* a *astenické*; tak např. radost, vztek jsou prý afekty stenické, zkrroušenost, žal astenické.

AGNOSTICISMUS je nauka, podle níž lidské poznání je omezeno pouze vnější, smyslovou podobou a hmotnou tvářností věcí, jež není možno překročit. Co leží za nimi, to *ignoramus et ignorabimus*, nevíme a nedovíme se. Nemůžeme poznat podstatu věcí, absolutní pravda je nám nedosažitelná; a především se nám vymyká odpověď na otázku, zdali existuje bůh. Nelze ovšem popřít, že lidstvo odevždy věřilo v boha nebo v bohy; vysvětlení tohoto zjevu hledá agnostik v náboženském citu, který je člověku přirozený tak jako láska k vlastním dětem, pokud jsou maličké, nebo úcta k rodičům, pokud nejsou přespříliš protivní; stejně tedy věří člověk v božstva, pokud ovšem nebyl přespříliš zklamán osudem nebo pokud nedovedl tento cit potlačit rozumem. Podle agnostiků člověk nebyl stvořen bohem, nýbrž bůh byl stvořen člověkem; cit v sobě zahrnuje samu božskou realitu jako svůj předmět, k němuž směřuje, a tak je bůh a člověk jedno a totéž. Předmět vědy a víry je od sebe naprosto oddělen; víra je totiž manifestací citu subjektivního, má tedy ráz pouze subjektivní, kdežto věda směřuje k poznání světa objektivního a má platnost objektivní. Proto víra se musí ve všem všudy řídit výsledky vědeckého bádání. A stejně jako si jsou cizí věda a víra, jsou si cizí církve a stát; z toho důvodu je nutno oddělit stát od církve. Název agnosticizmu razil *Thomas Henry Huxley* (1825–1895); agnosticismus pro něj nebyl světovým názorem nebo filosofickým systémem, nýbrž metodou, záležící v přísné aplikaci jednoho

jediného základního principu. Pozitivně, učí Huxley, se tento princip dá vyjádřit takto: ve věcech rozumu užívej svého rozumu, aniž by ses přitom dal rušit jinými vlivy; a negativně: ve věcech rozumu nepovažuj za jistá tvrzení, jež nebyla dokázána nebo jež se dokázat nedají.

AKADEMIE, slavná filosofická škola, založená a řízená Platónem, stala se v průběhu časů symbolem antické vzdělanosti. Pokud žila Akademie, žila antika; rokem 529 po Kristu, kdy ji císař Justinián zavřel, antika končí.

Filosofie, jíž se na Akademii po zakladatelově smrti vyučovalo, nebyla vždy filosofií Platónovou. Platonismu věrní zůstali toliko první ředitelé neboli scholarchové Akademie *Speusippos*, *Xenokrates*, *Polemon* a *Krates*. Za Kratetova života se začala nebezpečně rozmáhát konkurenční škola stoiků a hrozila Platónův ústav zatlačit; i dostal Kratetův nástupce *Arkesilaos* (315–241) nápad opustit Platónovu filosofii a užít jako zbraně proti stoikům – skepticizmu. Připuštěním skepticizmu nezbylo ze starého Platónova učiliště nic víc než holé jméno, neboť právě skepse byla Platónovu duchu nejčizejší a nejprotivnější. A Arkesilaos zahájil boj, který trval dvě staletí a otrásal všemi školami řeckými. Rozumové pojmy, učil, jsou pouhé stručné souhrny smyslových zkušeností, a proto neexistuje žádné abstraktní měřítko pro pravdu. Mudrc nemůže ničemu dát souhlas, ba ani Sokratovu „vím, že nic nevím“. Není mu třeba jistoty, stačí mu pravděpodobnost. Odtud se tato nauka nazývá *probabilismem* (*probabilitas* = pravděpodobnost). Jiný scholarcha ze skeptické éry akademické, *Karneades z Kyrény* (214–129), zdokonalil probabilismus tím, že stanovil tři stupně pravděpodobnosti: nejnižší stupeň připadá samostatným představám, druhý stupeň představám, jež tvoří s jinými představami souvislost, a třetí stupeň, již blížký jistotě, těm představám, jež jinými představami jsou potvrzovány. Tomuto skeptickému údobí Akademie se říká – na rozdíl od staré – střední Akademie. Scholarcha *Filon z Larissy* (zemřel roku 80 před Kristem) od Karneadova skepticizmu upustil a prohlásil, že Arkesilaos a Karneades nemínili svůj probabilismus vážně a že chtěli toliko uchránit pravý platonismus proti stoikům. Filonem začíná éra takzvané nové Akademie, jež už nepřinesla jmen, která by stála za zmínku.

AKCIDENS (případek), viz *Substance*, též *Aristoteles*, I – *Fallacia accidentis*, viz *Sofisma*.

ALBERT VELIKÝ, učitel Tomáše Akvinského, viz *Tomáš Akvinský*.

ALCUIN, viz *Alkuin*.